

ТЪМНАТА СЯНКА НА ЕДНО ВЕЧНОЗЕЛЕНО ДЪРВО

(Кипарисът в българската литература и живопис)

Хюсеин Мевсим

Анкарски университет, Турция

Резюме: Всяко съприкосновение на българския писател, поет или художник с града по двата бряга на Босфора и Златния рог се превръща в среща, от която се отнасят забележителни впечатления. Естествено е, че тези впечатления се връзват в паметта и сетивата особено силно при първата среща, за да останат незабравими за цял живот. Българският творец не крие възхищението си от неповторимото месторазположение на града, съчетало в себе си брегове, морета, хълмове, долини, пролив и залив. Второто силно очарование поражда природата с нейната растителност, сред която преобладават дървесни видове като кипариса, пинията и лавъра, предизвикващи усещане за някакъв далечен и екзотичен свят. В настоящия текст се предлагат наблюдения върху отражението на символния за Истанбул кипарис в българската литература, както и за мястото на тъмнозеленото дърво в турската културна традиция.

Ключови думи: българска литература, Истанбул, природа, растителност, кипарис

THE DARK SHADOW OF AN EVERGREEN TREE

(The cypress in Bulgarian literature and painting)

Hüseyin Mevsim

Ankara University

Abstract: Every contact of the Bulgarian writer, poet or artist with the city on both banks of the Bosphorus and the Golden Horn turns into a meeting from which remarkable impressions are taken away. It is natural that these impressions are especially strongly engraved in the memory and senses at the first meeting, so that they remain unforgettable for a lifetime. The Bulgarian artist does not hide his admiration for the unique location of the city, which combines coasts, seas, hills, valleys, a strait and a bay. The second strong fascination is generated by nature with its vegetation, among which tree species such as cypress, pine and laurel prevail, evoking a feeling of some distant and exotic world. The present text offers observations on the reflection of the cypress, symbolic of Istanbul, in Bulgarian literature, as well as on the place of the dark green tree in the Turkish cultural tradition.

Keywords: Bulgarian Literature, Istanbul, Nature, Vegetation, Cypress

Вместо увод: опит за опровергаване на народната мъдрост

От всички градове – големи или малки, централни или периферни, – разположени около българския географски или духовен предел, точно Цариград е онова място, където може да се стигне без всякакво питане. До Букурещ и Белград, особено до Атина – да, трудно е да стигнеш без питане и подпитване, но става ли дума за Цариград, не е необходима никаква чужда помощ и ориентиране. Той е най-близкият, при това и леснодостъпен, сред околните градове, всички пътища – широки

или тесни, трънливи или настлани с рози, равни или лъкатушещи, – водят към него. Достатъчно е само да решиш да пътуваш, да излезеш на пътя и той едва ли сам няма да те поведе за ръка и доведе до Златния рог.

Че Цариград не е зад океани и морета, дори не е зад девет планини в десета!

Към средата на XIX век, когато българинът разширява и изостря сетивата си за големия и възшарен свят, до имперската столица може да се стигне с всички възможни и познати дотогава средства за пътуване – възседнал охранен, а в повечето случаи дръглив, кон, с фойтон или волска каруца, с параход през бурното и негостоприемно Черно, тихото и спокойно Егейско или вътрешното Мраморно море, или с прочутата Хиршова железница с гордо навъсените ѝ чиновници, че дори и пеш, с цървули или опинци в изранените крака, с абичка и торбичка на рамо.

„С усъвършенстваните вече параходи и с новопостроената железопътна линия Белово – Цариград сега вече до Бруса се отиваше не тъй мъчно, както нявга си – по сухо, с волска кола и брички до Цариград“¹, ще отчете Нанчо Донкин (псевдоним на Никола Начов) в един свой пътепис, чиито обстоятелствени бележки са водени през 1879 година, а той се превръща в литературен факт след повече от половин век².

Главоломната разлика в пътуването по сухо и по море

Възприятието на природата и околността на Цариград се сменя в зависимост от това с какво се пътува, как и откъде се навлиза в очертанията му. Ако се следва утъпканият и пращен път по сушата с фойтон, бричка или каруца, възседнал кон, пеш или с железница, в българското око природата след Одрин рязко се променя, изведнъж китната дотогава околност отстъпва място на пустошта, сякаш се придвижваш през пустиня – без зеленина и растителност, с рядко срещащи се населени места. Това няма как да не се отрази върху настроението и вътрешната нагласа на угнетения от природното еднообразие пътник. В малко по-късно време, от последната четвърт на поминалия век, своето въздействие оказва и факторът държавна граница, която тогава минава през Харманли. След градчето вече се навлиза в чужд, нероден предел, което също влияе върху сетивата и възприятието.

Когато се пътува по вода от крайбрежното градче Родосто (днес Текирдаг) на изток или през протока Дарданели на север – впрочем през Мраморно море – далеч преди да се наближи до пристанището в устието на Златния рог, се забелязват хълмовете на вечния град, в чиито върхове проблясват куполи на джамии, извисяват се източени и остри в краищата си минарета, виждат се и тъмнозелени растения, нахвърлени в безпорядък по височините. „Величествен, дивен, прекрасен изглед има Цариград откъм морето, което с Босфора, Мраморно море и Златния рог [...] представляваше една грамадна троелъчеста звезда“³, такъв се запечатва силуетът на града в съзнанието на 12-годишния Ефрем Каранов, тръгнал от родното Кратово да учи в българското училище край Златния рог и продиктувал съхранените в паметта си

¹ Донкин, Н. *До Бруса и назад*. – София: Факел, 1934, с. 4.

² Виж: Мевсим, Х. Многострадална Парашкева в дебрите на другостта, – *Литературата*, 2023, № 30, София, с. 156–157.

³ Каранов, Е. *Спомени*. – София: Изд. на ОФ, 1979, с. 20.

отломъци в „На българската черква в Цариград пред 60 години (ученически спомени)“. Обърнатият назад поглед при раздялата и отдалечаването от вечния град също предлага незабравима панорама: „Изгледът на множеството бляскави минарета, които с острите си върхове сякаш искат да промушат небето, тъмнозелените кипарисни пирамиди, разхвърляни тук-там [...], представляваха вълшебна картина“⁴.

„Ако Цариград вътре е пълен с изненади, с резки контрасти, с преходи от хубавото към грозното, гледан от морето той се рисува на подмаменото въображение като прекрасен град“⁵, пише художникът Петър Дачев, прекарал десетина години в него, точно на невралгичния преход от имперско към републиканско.

Най-представителното и помпозно навлизане в града става през Босфора, предимно на палубата на параход на австрийските дружества, от Варна (през Бургас), или от крайдунавските румънски пристанища, нередко и от потъналата в прах Одеса. От началото на миналия век и плавателните съдове на Българско морско параходство често хвърлят котва пред пристанището „Каракьой“, за да продължат с пътниците и товара си през Егейско и Средиземно море към Александрия. Обикновено плавателното средство навлиза в тесния пролив в ранните часове на деня, когато от изток пуква нежната зора и човешките сетива са най-свежи и отворени за нови впечатления. Често предходната нощ е прекарана неспокойно и безсънно в бурното море, на голата палуба, сред пръските на солените вълни, в обятията на разюзданата морска болест, която предизвиква натуралистични картини на шумни повръщания и премалвявания, докато изведнъж се навлиза в успокоени и уравновесени води.

Към края на май 1932 година учителят по рисуване и музейният деец от Казанлък Димитър Христов Чорбаджийски, комуто тепърва предстои да се прослави като Чудомир, ще сравни плавното движение на кораба „Бургас“ по Босфора като влачене по кроткото течение на Дунав или по тихите води на Канале Гранде⁶. Това обстоятелство няма как да не приповдигне настроението на пътника българин, жаден за впечатления, в стремежа му да опознае близкия или далечен свят. Въпросното тържествено навлизане в обятията на пролива предлага възможност за непосредствен досег с природата по двата бряга, които на места се доближават до 600 метра, аха да се вкопчат в крепка знойна прегръдка.

По двата стръмни бряга се редят редки в своята екзотичност картини: докато европейският впечатлява с гъстонаселеността си, със сливащи се вече едно в друго рибарски селища, с преобладаващо гръцко население, с яки крепостни съоръжения, азиатският бряг е по-девствен, с по-малко на брой вили, наречени специално ялъ (yalı), но за сметка на това бляскави образци на жилищната архитектура; поради постоянната влага, и по двата бряга властват буйно някои растения и дървесни видове. Самата мисъл, че си се озовал на Босфора, между два свята, които предварително си ги представял едва ли не като враждебни един на друг и коренно различни, а майката природа впрочем никак не признава такава противопоставеност, възпламенява и възбужда сетивата за нови непокварени впечатления. Придвижвайки се леко по вълните

---

⁴ Моллов, Д. Пътни бележки, – *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1889, № XVIII-XXX, с. 586.

⁵ Дачев, П. Непознатият Цариград. – София: Отбор, 1942, с. 123.

⁶ Мевсим, Х. Пътуването на Чудомир в Турция (1932). – Пловдив: Жанет 45, 2012, с. 157.

на „волския брод“, пътникът мислено се разминава с герои от древната митология, пред очите му проблясват златни руна, причуват му се шумните плясъци от ритмичните движения на весла на аргонавтите, прекосява се цялата човешка история, минава се покрай цитадели и по двата бряга, покрай колежи и училища, свързани с имена на личности от българската история, покрай невероятни в еkleктиката си султански дворци, които крият „печални тайни за непостоянството на земното величие“⁷. Закърмен още от люлката с вълшебните легенди и песни за приказния град, българинът стъпва на брега силно развълнуван, дори понякога забравя куфара си, който го догонва⁸. В по-старо време параходът хвърля котва на разстояние от брега, слиза се по възжени стълби в чакащите долу да те отнесат каици, като преди това предстоят митнически митарства.

Да, „величествен е Цариград, и по местоположение, и по изглед“⁹, той е с „патетичен профил, ту романтично старинен, ту внушително модерен, обещава твърде много за чужденеца“¹⁰, но почти всички български творци са единодушни в констатацията си, че „вътрешният вид на Цариград никак не отговаря на външния му, толкоз живописен“¹¹.

В лоното на града

В лоното на самия град живата и естествена природа, с растителността и прелестите си, почти отсъства, по-скоро тя е изतिकана и отгласната навън, извън непрекъснато разширяващите му се очертания. „Тук наистина/ цари Градът“ – така гласи поетическата констатация на съвременния поет Азиз Назми Шакир – Таш, дефинирана в „Цари-град“, стихотворение само от четири думи¹². За съжаление, край Босфора и Златния рог градът се е възцарил и с всевъзможните си отрицателни измерения, с отблъскващата си инфраструктурна неуреденост, с честите болести, които вземат размер на епидемии, с миазмите и отпадъците – все горчиви плодове на твърдата и неуместна намеса на човешката ръка, чрез която се убива естеството, без да му се признава право на живот. Цялото градско пространство едва ли не се свежда до „безброй къщи, палати, джамии“, лъщящи под слънцето, крайт им не се вижда в далечната омара, което дава основание да се смята, че тук „всичко, що сутрин цъфти/, – То не достигнува до вечер“¹³.

Посред купчината от дървени къщи, кални и прашни сокаци, разнородно хорско стълпотворение, по склоновете на върховете и по гробищата преобладава само кипарисът, единствено той спомага да оплискаш очите си със зелено. „Тук-таме се виждаха незастроени пространства, покрити със селвии“¹⁴, ще засвидетелства Ефрем Каранов, като употреби директно турското название на дървото, без да търси

⁷ Марс, Е. *Лунна нощ. Разходка из Цариград*. – Пловдив: Петко Беловежков, 1909, с. 94.

⁸ Мевсим, *Пътуването на Чудомир...*, с. 158.

⁹ Донкин, *До Бруса и назад*, с. 9.

¹⁰ Дачев, *Непознатият Цариград*, с. 123.

¹¹ Донкин, *До Бруса и назад*, с. 44.

¹² Таш, А. *Околосветска обиколка на липсата*. Пловдив: Жанет 45, 2016, с. 24.

¹³ Славейков, П. Цит. по: Жечев, Т. *Митът за Одисей*. София: Агенция Прима, 2004, с. 189.

¹⁴ В турски език думата съществува в два дублетни варианта – selvi (селви) и servi (серви).

съответната дума в родния си език. (Персийската дума, преминала в българския език чрез турски, няма да бъде обяснена и в специалния речник, приложен към изданието на произведението.)

Вън от пределите на града: природата като място за хрускане на марули

При тези условия извънградският излет, пикник или разходка се превръща в част от всекидневието, в традиция; трябва да напуснеш пределите на града, за да се срещнеш с природата, за да се окажеш в лоното ѝ. Едно от тези места, още от т. нар. период на лалетата (първата четвърт на XVIII век) се намира на дъното на Златния рог – прекрасната местност „Кяътхане“, малко по-нататък от джамията „Еюб“, смятана за най-свещената мюсюлманска светиня в града, в която султаните от османската династия извършват ритуала препасване на сабя. „Там имаше множество кухни, в които стотици готвачи готвеха всякакви ястия и кой искаше да се нахрани добре и даром, отиваше в Кеят ханата. Готвачите даваха на всекиго каквото и колкото поискаше“¹⁵, четем в спомените на Ефрем Каранов.

Учениците от българското училище отиват в споменатата местност, „за да се наядат със сладкиши – баклави, сутляши, баницы, а пък булите, насядали на теферич под селвиите, ни викаха: „Гел, чоджуклар, гел!“ и ни гощаваха“¹⁶. Насядалите под сянката на вечнозелените кипариси ханъми, голяма част от които най-вероятно са и майки, знаейки, че тези невръстни момчета са дошли от далечни краища и че живеят тук без майките си, още по-майчински грижовно се отнасят към тях; едно чисто човешко отношение, в което не може да има място за разделение по национален, религиозен или какъвто и да е друг признак. Завършилият „Роберт колеж“ Петър Матеев ще си спомни, че през 70-те години на по-миналия век сред девствената природа на въпросната местност се провеждат пехливански борби, към които проявява зрителски интерес и самият съззерен, когото всеки желаещ има възможност да види съвсем отблизо¹⁷.

В края на април на 1887 година д-р Димитър Моллов, обръгнал от мътилката на софийското политическо всекидневие, предприема пътуване към Света гора и Македония, като пътьом посещава и Цариград, където прекарва няколко дни. Съвсем естествено, както всеки пътник с туристическа цел, той се установява в богатата на исторически места европейска част, но един ден решава да прекоси Босфора, за да стъпи в Мала Азия. По-конкретно той се озовава на владена в Мраморно море суша, в една местност „с песъчлива почва и тук-там борови стари дървета“. Спира при неголям извор, около който са наредени вековни платани, а под тях се намира едно турско кафене: „Турци и гърци насядали на тревата и спокойно си хрускат маруля, секи зел стърка в ръка и дъвчи, пред кого стои ракия, а пред кого – кафе. Кадъни, гъркини, мъже, жени, размесени сноват насам-натам, а между дърветата на купчини насядали

¹⁵ Каранов, Е. *Спомени*, с. 25.

¹⁶ *Ibid.*, с. 25.

¹⁷ Матеев, П. *Автобиография, спомени, дейност* (съст. Алека Стрезова и Страхил Панайотов). София: АИ М. Дринов, 2017, с. 54.

отделно кадъни, отделно турци, а християните размесено, току-речи всички хрускат марули¹⁸.

Между ботаниката и символиката: кипарисът в турската културна традиция

В турската култура кипарисът е дърво с амбивалентна символика. От една страна, с високия си ръст, с гъстите си клони, с неокапващите през зимата листа той се явява олицетворение на изобилието и плодородието, представлява дървото на живота. Докато корените му символизират раждането, а стволът – самия живот, вечнозелените му листа внушават мисълта за безсмъртието. Извисената право нагоре горда осанка на дървото изразява извечния човешки стремеж за достигане и постигане седмото небе, на райските селения. От друга страна, в турската културна традиция кипарисът е неотменният символ на смъртта, съответно на преходността, на обречеността на човешкото битие, както и на сливането с Бога. Устременият към небето силует наподобява по форма първата буква в арабската азбука – елиф, поради което на дървото се приписва духовен и божествен смисъл. Елиф едновременно е първата буква в името на Създателя.

Долните клони на кипариса са насочени нагоре, с което създават представа за човек, разтворил ръце за молитва. Горните клони са леко обърнати към земята, като по такъв начин дървото наподобява стойката на дервиш, усетил своето нищожество пред Създателя, осъзнал обречеността си и смирено преклонил глава. В ислямския мистицизъм обърнатостта към пръстта представя душевната нагласа на простосмъртен, освободил се от земната суета и отрекъл се от всякакви материални блага; онова състояние, когато всичко материално се свежда до една груба плетена жилетка (*hırka*) и залък хляб (*lokma*). Тъй като „със здравата и жилавата си структура не се накланя пред ветровете, кипарисът символизира търпението“¹⁹. Вярва се, че при най-слабия повеи листата му нежно шепнат „Ху“, което означава Той; повтарят Неговото име и с това напомнят за съществуването на Създателя. Неслучайно знаменитият пътешественик Евлия Челеби ще оприличи високите колкото минаретата кипариси в двора на джамията „Фатих“ в Истанбул на зелени ангели.

Кипарисът е познат преди всичко като гробищно дърво; самото му споменаване веднага събужда асоциация с гробище. Съществуват биологични и екологични причини за засаждането на кипариса в гробищните паркове. От една страна, чисто практически, засаждането на неокапващи дървета в гробищата е важно от гледна точка на чистотата на околната среда. Едновременно с това е установено, че, за разлика от сезонните дървета, кипарисът поема в много по-голямо количество амоняка в почвата. Поради погребенията гробищата са пространства, където съществува по-интензивна концентрация и отделяне на амоняк. Ако въпросното вещество не се поглъща от кипариса или не се превръща в нитрат от бактериите, може да премине във въздуха и да вреди на живите същества.

---

¹⁸ Моллов, Д. Пътни бележки. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1888, № XXV-XXVI, с. 177.

¹⁹ Satıl, F. *Konuşan Ağaçlar / Mezarlıklara Neden Selvi Ekilir?*, *Zafer*, Adapazarı, Eylül 2019, Sayı 503: <https://www.zaferdergisi.com/makale/11190-konusan-agaclar-mezarliklara-neden-selvi-dikilir.html>, 02.05.2023.

Разбира се, не трябва да се пренебрегва и чисто естетическата страна на въпроса. Кипарисът е вечнозелен през всички годишни времена, дълголетен – при благоприятни климатични условия може да просъществува до две хиляди години; устойчив, жилав, с красива осанка, съдържа характерна смола, която разлива приятно, но и леко упойващо ухание във въздуха, като така възпира и премахва неприятния мирис. Съществуват свидетелства, че по време на холера, в немюсюлманските махали на големия град се изгаряли корени на кипарис като средство за предпазване от епидемията.

Издялването на кипарис по надгробните камъни е често предпочитано изображение в мюсюлманските гробища. А самите надгробни камъни, понякога с височината на човешки ръст, с оформлението и богатата си символика от орнаменти, а да не говорим за високопоетичните и мъдри епитафии, представляват същински паметници на изкуството. Дори може да се каже, че те компенсират до известна степен липсата на скулптура в класическото ислямско изкуство. В самото оформление (фес, чалма, гирлянди...) на по-високия и изправен до главата на покойника надгробен камък, както и в изображенията на различни предмети и вещи (ножица, игла, потопена в мастилница перодръжка, теглилка, котва...) всъщност е закодирана информация за обществения статут, сан (професия, занаят, звание) и пол на покойника.

След всичко казано никак не е случайно, че вечнозеленият и тъмен кипарис се превръща в своего рода постоянен епитет за стройността на възпяваната любима в класическата (диванска) турска поезия. Походката на любимата се сравнява с леко и нежно извиващ се под напора на вятъра кипарис; гордо изправеният му ръст също е мерило за тънката снага на възлюбената. (В някои български народни песни момата също се сравнява с кипарис – „тенка селвийо“, което най-вероятно трябва да се приеме за свидетелство за близостта в нагласите и възприятията на двата съседни народа.) Интересно е да се изтъкне, че първото публикувано стихотворение на Назъм Хикмет (1902–1963) е озаглавено „Servilikler“ („Кипарисовата гора“), написано по собственото му признание, на 13 години. Бъдещият турски поет от световна величина възприема воплите, които се носят от кипарисовата гора, като въздишките на починалите без време мъртъвци; у юношата поет кипарисът символизира тъгата. Не е случайно, че заглавието на култовия турски филм, сниман през 1977 година по повестта „Тополчице моя с червена забрадка“ на киргизкия писател Чингиз Айтматов (1928–2008), се превежда като „Selvi Boylum, Al Yazmalım“. (Става дума за прожектирания и в Народна република България турски игрален филм „Тополчице моя“). В няколко платна с истанбулски мотиви на великия маринист Иван Айвазовски (1817–1900) кипарисът фигурира централно.

Смята се, че в литературата и живописата кипарисът, чиито тъмнозелени листа привличат върху себе си вниманието от голямо разстояние, фино напомня и внушава, без да набива грубо, без да измъчва и безпокои съзнанието и душата, мисълта за неизбежния край на всяка жива твар²⁰.

---

²⁰ Kankal, R. Türk Kültüründe Servi Ağacı. *Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye'nin Kültür Dergisi*: https://www.academia.edu/29564842/T%C3%BCrk_K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BCnde_Servi_A%C4%9Fac%C4%B1_tr_Dergisi_Say%C4%B1_11 – 02.05.2023.

Кипарисът през българския поглед

Въпреки че столицата на византийските василевси и османските падишаси географски отстои съвсем близо до родния му предел, всяко съприкосновение на българския писател, поет или художник с града по двата бряга на Босфора и Златния рог се превръща в среща, от която се отнасят забележителни впечатления. Естествено е, че тези впечатления особено силно се връзват в паметта и сетивата при първата среща, за да останат незабравими за цял живот. Българският творец не крие възхищението си от неповторимото месторазположение на града, съчетало в себе си брегове, морета, хълмове, долини, пролив, че и дълбоко вклинил се в сушата залив. Второто силно очарование поражда природата на града и близката му околност, особено нейната растителност.

Когато пътува по море и навлиза в разлатите очертания на града от Босфора, българският писател или художник се впечатлява от различните видове дървета и храсти по двата бряга на пролива, като остава с усещането, че е попаднал в някакъв далечен и екзотичен свят. Неслучайно, като най-характерен белег за красотата на Босфора Чудомир ще открие екзотичните растения, като начертае цяла ботаническа градина: „Посред цъфналите люляци и червени акации вишат стройни станове тъмни кипариси и замислени пинии“²¹. „Тук ясно се вижда появяването на нови дървесни породи, над които гордо се издига кипарисът и пинията, а тук-таме примесено ясно се зеленее лавровото дърво“²², ще отбележи Андрей Маркович, а Елисавета Багряна ще остане запленена от зеленеещите пищно брегове, от живия лавър, с който в древността украсявали сухите чела на поетите.

„Когато през един великолепен ден направих разходка с параход по Босфора и слязох на чудните брегове, залени със слънце и зеленина, видът на свежите, блестящи, потрепващи от ветреца листа на лаврите ми навя стихотворението „Лаври“²³, ще опише тя историята на написването на въпросния сонет със силно медитеранско излъчване и импулс. Голямата поетеса ще отчете, че тук, в тези ширини, лаврите не са сухи клони и листа, а живи цветя – така тя изразява изненадата си от географски близката, но толкова различна и пищна цариградска природа.

Не е трудно да се забележи, че от богатата колекция от живи растителни видове окоето на българина най-силно се впечатлява от кипариса; то най-силно се концентрира върху това слабо разпространено в родния му ареал дърво. Тук той го вижда навсякъде – по хълмове и долини, по дантелени брегове и особено в гробищата, в чийто неотменен символ кипарисът се е превърнал. Кипарисът е дървото, чийто остър връх пронизва окоето на българския писател, клоните му се преплитат между редовете с впечатленията му, тъмната му сянка пада върху страниците или платната на мнозина творци.

Фактът, че кипарисът с гордата си и строга осанка се среща повече като гробищно дърво в мюсюлманския Истанбул, извиква асоциацията с откъдния свят,

²¹ Мевсим, *Пътуването на Чудомир...*, с. 157.

²² Маркович, А. *Към южните страни*. София: Хемус, 1929, с. 15.

²³ Мевсим, Х. *Земя пределна. Страници от българско-турските културни връзки*. Пловдив: Жанет 45, 2019, с. 127.

което още повече увеличава мистериозността му. Затова не бива да се учудваме, че той осезаемо присъства в платната от цариградския цикъл на Владимир Димитров – Майстора, прекарал в града от април до октомври 1926 година²⁴, в които символно е изразена човешката, но и онази мирова скръб по обречеността на битието.

„Ние виждахме височината, цяла покрита с много хиляди белокаменни гробища, засенени от тъмнозелени кипариси, другарите на всичките гробища в Цариград“²⁵, така Евгения Марс предава вплетеността на гробища и кипариси, за които друг българин, учителят по история от Враца, Боне Бонев, през 1932 година прави поетическото сравнение, че „стърчат прави като свещи“²⁶. Дори в Петко-Славейковото, изградено в народнопесенен стил стихотворение „Цариградското устие“, където за пръв път в българската поезия Босфора се превръща в обект на поетическо съзерцание и описание, присъстват кипарисите, които „гробно ми вардят мълчанье“²⁷. Това тайнствено дърво няма да убегне и от вниманието на Иван Вазов: „Между старовремските причудливи, но вехти и изгнили здания, се чернеят като широки петна кипарисови гори, дето царува тъгата и тишината на безчислени гробове“²⁸.

„Ето и поетичните гробища Кара[джа] Ахмед, обрасли в кипариси, белите клони на които приличат на сухи кости. Под тях надгробните камъни с издялани чалми или венец напомнят отдалече много хора, насядали кръстатом“²⁹ отбелязва Константин Траянов в края на 20-те години на миналия век.

Едно от най-характерните описания на турски (истанбулски) гробища в българската книжнина принадлежи на перото на никому неизвестния днес Н. Кодов, който също ги обвързва с вечнозеленото дърво: „Старинните надписи лъщят тук-таме по надгробните плочи, разхвърлени неправилно под кипарисите.“

Нека да отчете, че в истанбулското си битие гробището не е отдалечено, не е захвърлено в далечните покрайнини на града; дори някога да е било така, с разрастването и разширяването му, то се превръща в част от градското пространство, от всекидневието; дотолкова, че в една скица на Петър Дачев се вижда как двама достолепни старци на библейска възраст пият невъзмутимо кафе на малка маса и плетени столчета сред гора от надгробни камъни. Разбира се, това не е светотатство, кощунствено оскверняване на паметта на преминалите в отвъдния свят, а интимизиране на смъртта, която според традиционното вяране е по-близка до човека дори от шийната му вена. Тя е онзи шербет, без значение сладникав или възгорчив, който ще опита всеки; с неумолимостта и безпощадността си смъртта изравнява всички; тя е право, което не може да бъде нито отнето, нито присвоено от друго, тя очиства от земната суета, от телесното.

В голяма част от картините с истанбулски мотиви на художника Петър Дачев, прекарал десетина години в световния град в началото на републиканския период, пред

---

²⁴ Виж: Мевсим, Х. „Космополитният Цариград“: пет непубликувани фрагмента от Петър Дачев, *Страница*, № 4/2021–1/2022, с. 311–323.

²⁵ Марс, *Лунна нощ*, с. 122.

²⁶ Бонев, Б. *В страната на Кемал паша*. Кюстендил: Зора, 1934, с. 12.

²⁷ Славейков, П. Р. „Цариградското устие“: <https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=277&WorkID=10595&Level=3> – 02.05.2023.

²⁸ Вазов, Ив. *Събрани съчинения*, том 12, София: Български писател, 1977, с. 332.

²⁹ Траянов, К. *Вратите на Изтока*. Лом, 1928, с. 26–27.

нас оживяват кипариси – стройни, свежо зелени, а понякога изкорубени, чворести, изкривени, с изсечени клони. Докато надгробните камъни рядко са правилно изправени, гордо повдигнати, в повечето случаи са прекатурени, завалени и изравнени със земята. Забелязва се, че понякога са нарисувани просто камъни, които запълват цялото пространство на картината, но в повечето случаи представляват само неин елемент със силно внушение. Няма да е пресилено да се изтъкне, че дори в турската изобразителна традиция трудно биха се открили толкова изкусно и многопластово предадени надгробни камъни и кипариси.

Заключение

Независимо от чувствителните амплитуди на историческото време, българският писател, поет или художник с особено вълнение прекрачва прага на вечния град край Босфора и Златния рог, изиграл определяща роля в политическата и духовната съдба на народа и страната му. Едно от нещата в пределите на града, което не убягва от око и вниманието на нито един български творец и за което се отнася траен спомен, е вечнозеленият кипарис по хълмовете и най-вече по многобройните гробища; дърво със своя амбивалентна символика в турската културна традиция. Кипарисът непременно присъства както в описанията на българските писатели, така той намира място и в картините с цариградски мотиви на художници като Владимир Димитров – Майстора, Петър Дачев, Чудомир и др.

Илюстрации

Петър Дачев, Неозаглавена картина, гваш акварел, 27x32 см, инв. № 1301-33
Регионален исторически музей – Добрич, Дом-паметник „Йордан Йовков“, фонд 1341 (о) ПД
Византийските сухопътни крепостни стени, мюсюлманско гробище, кипариси...

Петър Дачев, Неозаглавена картина, гваш акварел, 28x38 см, инв. № 3101-19
Регионален исторически музей – Добрич, Дом-паметник „Йордан Йовков“, фонд 1341 (о) ПД
Надгробни камъни и кипариси

Петър Дачев, Неозаглавена картина, гваш акварел, 47/32 см, инв. № 1301-62
Регионален исторически музей – Добрич, Дом-паметник „Йордан Йовков“, фонд 1341 (о) ПД
Кипариси в гробището Еюб султан, поглед от хълма на Пиер Лоти към Златния рог
и края на историческия полуостров.

Чудомир, „Света Ирина“, акварел, 24/31 см.

Литературно-художествен музей „Чудомир“, в Казанлък

През 1932 година, когато Чудомир посещава Цариград, в споменатия християнски храм от византийския период се помещава Военният музей, който с етнографската си експозиция силно впечатлява автора. Акварелът вероятно е нарисуван след завръщането от екскурзията. Куполът на храма е проектиран на фона на синьото истанбулско небе, вляво са нарисувани три извисени кипариса. С цветовете си гама акварелът излъчва майска свежест и сякаш отразява невероятната истанбулска пъстрота.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бонев, Б. *В страната на Кемал паша*. Кюстендил: Зора [Bonev, B. *V stranata na Kemal pasha*. Kyustendil: Zora], 1934.

Вазов, Ив. *Събрани съчинения*, том 12, София: Български писател [Vazov, Iv. *Sabrani sachineniya*, t. 12. Sofia: Balgarski pisatel], 1977.

Дачев, П. *Непознатият Цариград*. – София: Отбор [Dachev, P. *Nepoznatiyat Tsarigrad*. – Sofia: Orbor], 1942.

Донкин, Н. *До Бруса и назад*. – София: Факел [Donkin, N. *Do Brusa i nazad*. – Sofia: Fakel], 1934.

Жечев, Т. *Митът за Одисей*. София: Агенция Прима [Zhechev, T. *Mitat za Odisey*. – Sofia: Agentsia Prima], 2004.

Каранов, Е. *Спомени*. – София: ОФ [Kararov, E. *Spomeni*. – Sofia: OF], 1979.

Маркович, А. *Към южните страни*. – София: Хемус [Markovich, A. *Kam yuzhnite strani*. Sofia: Hemus], 1929.

Марс, Е. *Лунна нощ. Разходка из Цариград*. – Пловдив: П. Беловеждов [Mars, E. *Lunna nosht. Razhodka iz Tsarigrad*. – Plovdiv: P. Belovezhdov], 1909.

Матеев, П. *Автобиография, спомени, дейност* (съст. Алека Стрезова и Страхил Панайотов). София: АИ М. Дринов [Mateev, P. *Avtobiografiya, spomeni, deynost*. Sofia: AI M. Drinov], 2017.

Мевсим, Х. „Космополитният Цариград“: пет непубликувани фрагмента от Петър Дачев, – *Страница* [Mevsim, H. “Kosmopolitnizat Tsarigrad”: pet fragmenta ot Petar Dachev, – *Stranitsa*], № 4/2021–1/2022, p. 311–323.

Мевсим, Х. „Многострадална Парашкева в дебрите на другостта“, *Литературата*, [Mevsim, H. “Mnogostradalna Parashkeva v debrite na drugostta”, – *Literaturata*], 2023, № 30, p. 156–157.

Мевсим, Х. *Земя пределна. Страницы от българско-турските културни връзки*. – Пловдив: Жанет 45 [Mevsim, H. *Zemya predelna. Stranitsi ot bulgaro/turskite kulturni vrazki*. Plovdiv: Zhanet 45], 2019.

Мевсим, Х. Пътуването на Чудомир в Турция (1932). – Пловдив: Жанет 45 [Mevsim, H. *Ratuvaneto na Chudomir v Turtsiya* (1932). – Plovdiv: Zhanet 45], 2012.

Моллов, Д. Пътни бележки. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество* [Mollov, D. *Patni belezhki, Periodichno spisanie na Bulgarskoto knizhovno druzhestvo*], 1888, № XXV–XXVI.

Моллов, Д. Пътни бележки, *Периодическо списание на Българското книжовно дружество* [Mollov, D. *Patni belezhki, Periodichno spisanie na Bulgarskoto knizhovno druzhestvo*], 1889, № XVIII–XXX.

Славейков, П. Р. „Цариградското устие“ [Slaveykov, P. R. “Tsarigradsko ustie”], <https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=277%20&WorkID=10595&Level=3> – 02.05.2023.

Таш, А. *Околосветска обиколка на липсата*. Пловдив: Жанет 45 [Tash, A. *Okolosvetska obikolka na lipsata*. Plovdiv: Zhanet 45], 2016.

Траянов, К. *Вратите на Изтока*. Лом [Trayanov, K, *Vratite na iztoka*]. Lom, 1928.

BIBLIOGRAPHY

Kankal, R. Türk Kültüründe Servi Ağacı. *Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye'nin Kültür Dergisi*: https://www.academia.edu/29564842/T%C3%BCrk_K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BCnde_Servi_A%C4%9Fac%C4%B1_tr_Dergisi_Say%C4%B1_11 (последна проверка 02.05. 2023).

Satıl, F. Konuşan Ağaçlar / Mezarlıklara Neden Selvi Ekilir?, *Zafer*, Adapazarı, Eylül 2019, Sayı 503: <https://www.zaferdergisi.com/makale/11190-konusan-agaclar-mezarliklara-neden-selvi-dikilir.html> (последна проверка 02.05.2023).